Samoupravni je sustav mogao funkcionirati jedino putem »servisa udruženog rada« u kojem je cijena kapitala bila nepotrebna (ona je bila smetnja – izvor političke moći). Samoupravno »dogovaranje i sporazumijevanje« imalo je cilj supstituirati negativnosti samoupravnog modela privređivanja. Rigidnost poslovnih banaka povećavala se usporedo s rastom oligopolne strukture privrede, te potrebom ravnomjernog razvoja svih dijelova bivše države (otuda zahtjev da se udovolji nerazvijenima kao uvjet političkog mira, što se i provodilo putem saveznih i republičkih fondova za nerazvijene).

Meko proračunsko ograničenje bila je pretpostavka funkcioniranja modela. Proširenu su reprodukciju osiguravali devizni financijski suficiti stanovništva (izvoz radne snage). Kada je rast devizne štednje usporen, dinamiziralo se zaduživanje u inozemstvu (dodatno potaknuto naftnom krizom) i sustav je, zbog prisutne politike, upao u duboku krizu iz koje više nije bilo povratka. Pokušaj brojnih reformi nije mogao uspjeti upravo zato što su inicijatori reformi bili temeljna brana njihovom uspjehu.
Raspad Jugoslavije te zamjena samoupravnog modela tržišnim nije provedena osmišljeno, već ga je mijenjala stihija. Bankarski je sustav dijelio sudbinu takvih promjena.

Izostajanje koncepcije i strategije razvoja (o ovom najbolje svjedoči ukidanje Zavoda za planiranje, odnosno Državnog zavoda za makroekonomske analize i prognoze) onemogućilo je jasno usmjerenje promjena (odnos sustava i politike u uvjetima nelinearnog vremena). Osnivanje mnoštva banaka (što se nije smjelo dopustiti) samo je derivacija nepostojanja koncepcije i strategije razvoja. Antiinflacijski program iz listopada 1993. godine nije »preveden« u stabilizacijski i razvojni program upravo zbog nepostojanja koncepcije i strategije razvoja (uz pojedinačne i grupne interese). Da se mnogo toga samo formalno mijenjalo (u institucionalnom pogledu, dakle uvođenju tržišnog modela privređivanja), pokazuju, između ostalog, nepodmirena potraživanja koja se stalno povećavaju (nominalno smanjenje potraživanja rezultat je pokretanja stečajnih postupaka, a nikako proces rješavanja problema nelikvidnosti tvrtki). I dok je u uvjetima društvenog vlasništva to bilo moguće tolerirati, u uvjetima privatnog vlasništva, zbog. učinaka preraspodjele, egzistencija je nepodmirenih potraživanja nedopustiva.

Ignoriranje realne inflacije (nepodmirena potraživanja samo su tek njezin manji dio) polako je, ali sigurno, svekolike probleme privrede usmjerila u bankarski sustav. Banke su postajale »kolektori« svekolikih društvenih problema. Da je u kojem slučaju politička intervencija političke vlasti bila veća, umjesto tržišnog modela privređivanja ponovo bi imali »državni socijalizam«. Pri tome valja reći da bi on bio relevantno inferiorniji u odnosu na prethodni model samoupravnog sustava.
Rješenje za nagomilane probleme u bankarskom sustavu pokušalo se naći u sanaciji i stečaju banaka. Rezultat je bio porazan. Porezni su obveznici dobili novi račun. Javnost je izgubila povjerenje. Problemi se iz dana u dan usložnjavaju i cijena njihovog rješenja dnevno raste. Kako se nije očekivala rasprodaja saniranih banka, dilema da li sanirati poduzeća ili banke činila se manje važnom. Kakve li zablude!?

U svibnju 1999. godine, na skupu »Dugoročna strategija gospodarskog razvoja Hrvatske«, održanom u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, predstavio sam svoj rad »Kako iz krize« (objavljen u časopisu »Ekonomija/Economics«, RIFIN, Zagreb, broj 4, lipanj 1999.); na stranici

875. stoji sljedeće:
»Kao što je poznato, stanoviti je broj banaka otišao u stečaj. Novi se kandidati za stečaj svakim danom pojavljuju. Postavlja se pitanje je li to pravi put rješavanja nagomilanih problema u bankaskom sustavu. 30%-tna (danas je 23,5% – op. aut.) obvezna rezerva ukazuje da je velik dio depozita depozitara u središnjoj banci (pod kontrolom su središnje banke i značajna devizna sredstva – op. aut.) Pridoda li se tome odnos vjerovnik-dužnik, tada je jasno da sustav u znatnoj mjeri rezultira (kreće prema) takvom stanju. Ne promijeni li se stanje, tada gotovo sve banke mogu otići u stečaj. Što smo učinili danas, ako za šest mjeseci shvatimo da banke uopće nisu morale ići u stečaj? Osiguranje depozita banaka u stečaju od strane Agencije (čitaj: države) teretit će proračun za 3,5 milijardi kuna. Postavlja se pitanje smijemo li u ovoj situaciji dodatno oporezivati porezne obveznike. Ili drugačije rečeno, što bi značilo da su se 3,5 milijarde kuna dodijelile znanosti i obrazovanju?

Mišljenja sam da bi bilo potrebno oformiti ekspertnu skupinu koja bi case by case ocjenjivala banke i preporučila način izlaska iz krize određene banke. Naime, valja ukazati na to da vrijeme nikada nije linearno i da kompozicija vremena (npr. utjecaj okružja – privrednog sustava – na vrijeme kao ekonomsku varijablu) može povećati odnosno smanjiti trošak prilagodbe. Uzmimo primjer banke koja u pasivi svoje bilance ima depozitare koji su korisnici proračuna, a u aktivi komercijalne korisnike, dakle građane i poduzeća. Pretpostavimo, nadalje, da se krediti uopće ne mogu naplatiti. Koji je učinak? Rezultat takvog stečaja bi bio da je država točno onoliko platila depozitarima koliko su depozitari izgubili. Pored toga u stečaj će otići i niz poduzeća koja bi vjerojatno u funkciji vremena ostvarila profit bar da se servisira kredit. Nadalje, bilo bi manje nezaposelnih, a društveni bi proizvod bio veći. Za donošenje odluke da neka banka ide u stečaj, nije dovoljno samo reviziorsko ili neko slično mišljenje. Kada je riječ o dilemi da li otvoriti ili ne otvoriti stečaj nad poslovnom bankom, u analizu svakako valja uključiti makroekonomske učinke. Mikroučinci nisu dostatni za pravovaljanu odluku.

Svakako bi valjalo oformiti poseban ekspertni tim koji bi pomogao bankama u prilagođavanju novim uvjetima. Neodrživost postojećeg broja banaka i štedionica moguće je riješiti »spajanjem« većeg broja banaka i štedionica bez nepotrebnih ekcesa. Ovakav pristup nam se čini i razvojnim jer bi povezivanjem većeg broja manjih banaka i štedionica postojeći kreditni volumen učinili učinkovitijim.«

Dolazak stranih banaka nije ispunio očekivanja. Vjerovalo se da će strane banke znatno utjecati na restrukturiranje domaćih banaka te da će utjecati na smanjenje kamatnih stopa. Ništa se od toga nije dogodilo jer se ništa i nije moglo dogoditi. Naime, strane banke su s distance promatrale događanja i polako, ali sigurno preuzimale zdravu komitentsku strukturu. Svaka je krizna situacija bila razvojna šansa stranih banaka što se lijepo moglo vidjeti iz dinamike rasta bilance stanja tih banaka. Valja reći da u industrijama rastućeg prinosa bilanca je stanja (dokaz rasta aktivnosti) temeljni izvor uspješnosti.

Da pojasnimo. Strane su banke (osnivači banaka u Hrvatskoj) donijele svoju superiornu tehnologiju ne s namjerom da se unaprijedi učinkovitost domaćih banaka, već je to predstavljalo izvor konkurentske prednosti. Nadalje, banke kćeri bile su podržane neusporedivo jeftinijim izvorima sredstava (bonitet inozemnih banaka, nasuprot boniteta države). Dovoljno je usporediti kamatne stope na njemačku marku u zemlji i inozemstvu. Izneseno je rezultiralo većom

učinkovitošću banaka kćeri, usprkos manjim kamatnim stopama što znači i nižim rizicima. Istovremeno one ne utječu na kamatne stope jer ne mogu i ne žele (a zašto i bi?) postati price leaderi.

Tu je bitno istaknuti dva momenta. Prvo, napustit će se kreditna i svaka druga podrška u razvoju tvrtki ispodprosječne efikasnosti. I drugo, preuzete će se banke na hrvatskom tržištu ponašati logikom marginalnih, a ne ukupnih troškova, što čini njihovu pripadnost nacionalnom bankarstvu tek neutemeljenom željom. To će rezultirati time da će lošiji dio gospodarstva preostati domaćim bankama koje su i same u neravnopravnom položaju. Sljedeća destinacija tim bankama i pripadajućim komitentima (privredi) je Ministarstvo financija odnosno porezni obveznici.

Da pojasnimo. Internacionalizacija bankarskog sustava znači trenutno preuzimanje kriterija učinkovitosti iz zemalja vlasnica domaćih banaka. To nadalje znači da tvrtke koje se ne mogu trenutno prilagoditi moraju prestati s privrednom aktivnošću. Na razini države to može značiti lom hrvatske privrede. Drugim riječima, privredna struktura nije u stanju adekvatno pratiti proces internacionalizacije banaka. Čak dramatično smanjenje porezne presije može imati tek ograničene rezultate.

Izneseno nije perspektiva, već je to današnja realnost. Moguće je zamisliti da će tekuće preuzimanje »obalnih banaka« za manje od milijarde dolara rezultirati prodajom turističke grane, najvećeg hrvatskog izvoznog proizvoda. Hrvatskoj narodnoj banci ostaje da postane sanator ili stečajni upravitelj preostalog dijela banaka. Ostale željene i potrebne mjere neće moći učinkovito provoditi jer je mogućnost odgovora međunarodnih banaka (zbog moguće politike marginalnih troškova) pasivizacija u bukvalnom smislu riječi.
Zaključno valja istaći da autonomnost HNB-a postaje upitna jer postojanje oslonca internacionalziranih banaka na svoje matične banke zapravo znači eurizaciju hrvatskog sustava bez obzira na to je li Hrvatska uvela ili nije uvela euro kao nacionalnu valutu. Kada se ocjenjuje bankarski sustav (podsustav) kao dio privrednog sustava, tada valja imati u vidu da su kriteriji privrednog sustava istovremeno i kriteriji bankarskog sustava. Strane banke ponašajući se »autonomno« zapravo diktiraju proces reprodukcije.
Stanovništvo je zabrinuto za svoja deponirana sredstva. Domaće banke im se ne čine više sigurnim. Stanovništvo se okreće »stranim« bankama. Reklamni slogani već ističu »moguća neugodna iznenađenja« što bi trebalo prevesti kao: mi smo sigurni, povjerite nam svoja mukom stečena sredstva. I odista »strane« banke znatno povećavaju svoje učešće u prikupljenim sredstvima od stanovništva, kao i preostali dio još uvijek učinkovite privrede, u skladu s ciljevima vlasnika stranih banaka, dakle povećavajući učešće u pasivi konsolidirane bilance poslovnih banaka. To znači da manje učinkovit dio privrede ostaje »domaćim« bankama. Nameće se pitanje može li Hrvatska iz sadašnje krize s prisutnom vlasničkom strukturom poslovnih banaka? Drugim riječima, kako je moguće uključiti »strane« banke u rješavanju krize, kada su banke internacionalizirane i funkcioniraju u skladu s globalnom filozofijom? Da li su se ponovo pojavili katastrofičari koji inzistiraju na preispitivanju mogućih politika banaka (općenito) pa i »stranih« banaka (posebno) u uvjetima kada je rizik ulaganja objektivno za te »strane« banke isuviše velik. Treba biti odista površan i ne primjetiti činjenicu da je gotovo 90% konsolidirane bilance poslovnih banka u »stranim« bankama. Prodane banke su sanirane, a portfelj im je »očišćen«. Revizija prodanih banaka mora se napraviti, tražit će je pojedine

interesne skupine; ostaje vidjeti kada će se to i dogoditi i kako će novi vlasnici sada saniranih banaka reagirati.

Nadalje, kada bi se neka od banaka u stečaju preustrojem održala na životu, tada bi se pokazala i dokazala nedopustiva politika stečajeva poslovnih banaka. Odmah bi letjela pitanja: tko će namiriti štetu i biti odgovoran ako banka uspije u preustroju; što će biti s preostalim financijskim institucijama koje su u stečaju; kako je sada preustoj moguć kada je privredna kriza danas veća nego je to bila jučer; je li riječ o spoznaji da stečaj banke znači neusporedivo više štete nego njezina sanacija; jesmo li se uplašili nakon utrošenih pedesetak milijardi kuna u neuspjelu sanaciju; bojimo li se novog domino efekta?

Što se događalo u proteklom vemenu na području monetarne politike? Prethodno smo istaknuli da je bankarski sustav internacionaliziran. To su stanje monetarne vlasti (prije siječnja 2000. godine) ocijenile kao pozitivno postignuće s perspektivom daljnje ubrzane internacionalizacije (što se i željelo i što se zapravo i završilo). To što niti jedna druga grana privredne aktivnosti u Hrvatskoj nije internacionalizirana niti približno u mjeri kao što je to učinjeno s hrvatskim bankama, nikoga očito ne zabrinjava. Drugim riječima, nije se vodilo računa o odnosu cjeline i dijelova, što uče studenti ekonomije na prvim godinama studija. Znači li prisutna globalizacija zapravo ubrzano uključivanje u svjetsku privredu, in totum, pitanje je na koje je moguće dati samo negativan odgovor. Svjetski kapital ima svoja pravila igre i nerazvijene zemlje uglavnom samo kratkoročno mogu poštivati te kriterije. Što će biti sutra, nije nevažno pitanje već je pitanje svih pitanja.

Ima li se u vidu linearna obvezna rezerva, koja je okoštala »inflatornu bilancu«, što se vidi u ročnoj strukturi pasive bilance poslovnih banaka, kao i ovisnost o tečaju kune, jasno je da je monetarna politika bitan dio politike koja je uzrokovala progresivni rast nelikvidnosti. Naime, stvaranje i poništavanje novca nije bilo određeno potrebama likvidnosti privrede (kako bi se monetarna politika morala ponašati) već je bilo određeno kupnjom/prodajom deviza pri čemu je tečaj, ipak bio, zadan. Odnos primarnog novca i novčane mase od 1993. godine to jasno pokazuje. Pozitivni je pomak nastupio tek u prošloj godini. Ukažimo samo na 1998. godinu, kada je uveden porez na dodanu vrijednost. Kao što je poznato, porez na dodanu vrijednost imao je znatne fiskalne učinke što je rezultiralo, na žalost, rebalansom proračuna. Dakle, u godini kada je uveden porez na zalihe – koji je istisnuo više od 7 milijardi kuna poreznim obveznicima – novčana masa se smanjila. I dalje se preferiraju dužnici na štetu vjerovnika. U 1999. godini smanjeni su plasmani privredi i oni od tada stagniraju, a trebali su se povećati. Godina 2000. slijedi obrazac iz 1999. Godina 2001. razlikovat će se od prethodnih utoliko ukoliko država »stane« iza pojedinih poduzeća. Ovom komentar nije potreban, iako je jasnije kako je nelikvidnost polako, ali sigurno »ušla« u domaće banke, odnosno kako su one odgovorile na izazov zvana nelikvidnost. Što su banke bile manje po veličini bilance i više domaće (senzibilne na privredne probleme), to su bivale sve ranjivije. Istočna je Slavonoja tragičan primjer u svakom pogledu.

Pridodamo li iznijetom kamatne stope (mjera nereda) koje su određene ponudom, s jedne strane, i, ignoriranjem potražnje za likvidnošću, s druge strane, moguće je sasvim jasno ustvrditi da postojeće kamatne stope ne daju realnu strukturu kamatne stope. Naime, postojeće su kamatne stope određene na temelju viška likvidnosti u poslovnim bankama i cijenom državnih

obveznica (nerizični papir) a ne, kao što smo utvrdili, zadovoljavanjem potražnje od strane privrede.

I konačno »ABCDE«-a – karcinom domaće privrede, stavio je točku na »i« i time je zapečaćena sudbina domaćih banaka. Samo zato (sic!) što su bile senzibilne na probleme privrede. Naime, u institucionalnim je uvjetima kakvi vladaju u Hrvatskoj uvedena ocjena rizika bila porazna (da li svjesno?), jer se po ne znam koji put pokazalo kako bezkriterijalna transplatacija gotovih stranih rješenja nije tek tako moguća. »ABCDE«-a je primijenjena metoda u tržišnim privredama. Štoviše, ona je u svojoj osnovi porezni kredit za poslovne banke, ali to je druga priča.

Stvaranje nove nacionalne banke, koja bi provodila koncepciju i strategiju razvoja, vjerojatno će se pojaviti kao jedino realno rješenje. Što prije, to bolje! Ostaje da se ispita kako bi tu banku trebalo »dizajnirati«, kako bi se njezinom potporom ostvario potreban razvoj. Problemi su višedimenzionalni i vjerojatno će trebati puno sredstava, upornosti i mudrosti da se realizira koncepcija nacionalne komercijalne banke, a da to ne rezultira negativnim odnosom »stranih« banaka. Problem nije moguće i ne smije se potcijenti.

Nerazvijene zemlje moraju prihvatiti MMF, Svjetsku banku i WTO, kako bi ostali u okviru svjetskog poretka jer »ispadanje« znači produbljivanje razlike u nerazvijenosti. Beskriterijalni će pristup prema tim institucijama imati iste posljedice s iluzijom da smo dio svjetskog poretka, iako to nismo.

Zaključak

Hrvatska nema koncepciju i strategiju razvoja što umanjuje učinkovitost privrede u cjelini. Orijentacija ekonomske politike na »gašenje požara« značajno povećava jalove fiksne i varijabilne troškove svih sudionika u procesu reprodukcije. Koncepcija i strategija razvoja nužan je uvjet, ali nije i dovoljan.
U skladu s rajnskom modelom privređivanja, Hrvatskoj je neophodno potrebna bankarska i osiguravateljna industrija kako bi se pokrenuo razvoj. Tom svakako valja pridodati drugi i treći stupanj mirovinskog osiguranja. Bankarska je industrija u vlasništvu inozemnih investitora (uglavnom poslovnih banaka) gotovo 90% i funkcionira u skladu s »filozofijom« svojih vlasnika i svoje uprave. Hrvatske banke participiraju desetak posto. Isključi li se iz razmatranja Croatia banka, Poštanska banka i Dubrovačka banka, tada je navedeni postotak još manji. Najveća domaća banka je Jadranska banka Šibenik čija je bilanca oko 1% konsolidirane bilance poslovnih banaka. Bilance stanja preostalih banaka su bitno manje.

Treba pristupiti osnivanju poslovne banke koja će okupiti na fair osnovi preostale domaće banke (u vremenskom toku) kako one ne bi, prije ili kasnije, otišle u stečaj. Veličina bilance čini svaku od malih banaka rizičnom u aktivi, ali i osjetljivom na tokove gotovine što čini pasivu »osjetljivom«, a manifestira se u potrebi vođenja konzervativnije politike likvidnosti. Visoki fiksni i varijabilni troškovi po jedinici čine male banke nekonkurentnim velikim bankama. Stoga su male banke neefikasne i posluju vjerojatno na granici gubitka. Drugim riječima, postoji naglašena osjetljivost na promjene (pogoršanja) uvjeta poslovanja u okružju.
Život će mijenjati visinu kamatnih stopa, posebno zbog očekivanog smanjenja rizika i smanjenja obvezne pričuve. Rizici će se smanjiti jer »domaće« banke ne kreditiraju privredu (bez čega

nema oživljavanja privredne aktivnosti) bez jamstava koje su nekoliko puta veće od kredita (nekretnine i tok gotovine iz prošlosti kojim se može predvidjeti stupanj naplativosti kredita) ili jamstava države. »Opečene« domaće banke slijede iznijeti koncept. Kako bi se otvorila mogućnost kreditiranja privrede, morat će se mijenjati Zakon o parničkom postupku. Stvari su poznate, što znači da se nije htjelo mijenjati iako se znalo. Riječ je o odredbama koje bi koncentrirale dokaze u prvom ročištu. Dokazi u drugom ročištu bili bi opterećeni znatnim dodatnim taksama. I konačno, u trećem ročištu donijela bi se presuda. To baca sasvim novu svjetlost na rizike i nepodmirena potraživanja. Ovo bi ubrzalo učinkovitu provedbu stečaja. »ABCDE«-a promjenom Zakona o parničkom postupku dobiva smisao. To znači da je zbog favorizirane zaštite dužnika »ABCDE«-a bila izravni ezekutor domaćih banaka. Ostaje da se napravi kalkulacija učinaka »ABCDE«-e kako bi se pokazala uloga središnje banke u stečajevima poslovnih banaka.

Udružena banka Hrvatske (zašto ne?) bila bi razvojni tehničko-tehnološki support postojećim bankama koje bi postale filijale. Razvoj ove banke podržala bi država koja bi kao »protuuslugu« za podršku osnivanja imala instituciju koja će provoditi koncepciju i strategiju razvoja u svom dijelu procesa reprodukcije. Uloga slična ulozi koju ima Nova ljubljanska banka u Sloveniji. Postoje rješenja za ostvarivanja ovakvog koncepta do razine izvedivosti. Ako, međutim, država neće spoznati da joj je banka nužna, kako bi se dinamizirala privredna aktivnost, domaće banke bi morale odmah same formirati ekspertni tim koji bi u što je moguće kraćem vremenu realizirao projekt spajanja postojećih banaka. HNB će morati u cijeloj priči odigrati aktivnu i afirmativnu ulogu ako ne želi u skorijoj budućnosti pokrenuti novi val stečajeva i time dodatno povećati svoju odgovornost, a poreznim obveznicima novi račun.